

СТАНОВЛЕННЯ ТА ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ НАУКИ ПРО ПРАСЛОВ'ЯНСЬКУ МОВУ

У статті йдеться про становлення науки про праслов'янську мову, розглядаються перші досягнення слов'янського порівняльно-історичного мовознавства та дослідження у галузі історичного словотвору слов'янських мов; аналізуються найвагоміші праці видатних учених кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: праслов'янська мова, порівняльно-історичне мовознавство, слов'янські мови, історичний словотвір слов'янських мов.

В статті говориться о становлении науки о праславянском языке, рассматриваются первые достижения славянского сравнительно-исторического языкознания и исследования в области исторического словообразования славянских языков; анализируются важнейшие труды выдающихся учёных конца XIX – начала XX столетия.

Ключевые слова: праславянский язык, сравнительно-историческое языкознание, славянские языки, историческое словообразование славянских языков.

The article is about the learning of Proto-Slavonic language, the first achievements of Slavic comparative-historical linguistics and research in the field of word-formation history of the Slavic languages.

Key words: Proto-Slavonic, comparative linguistics, Slavonic languages, historical word-building of Slavonic languages.

Головним фактором, який сприяв розвитку науки про праслов'янську мову, була і є специфіка слов'янського мовного матеріалу, яка полягає передусім у відносній близькості між слов'янськими мовами та діалектами на фонетичному та граматичному рівнях; значна кількість кореневих та словотвірних морфем, що виступають у сучасних слов'янських мовах, належать до спільнослов'янського фонду, хоча подекуди вони змінили свою звукову оболонку відповідно до фонетичних законів тієї чи іншої слов'янської мови чи діалекту. Найдосконаліші методи порівняльно-історичного мовознавства, відносної та абсолютної хронології дозволили реконструювати не більше п'яти діалектних відмінностей, що сягають V ст. н.е. Отже, мова йде про відносну молодість праслов'янської мови та живих слов'янських мов. Головні відмінності між слов'янськими мовами склалися відносно пізно, близько XIV ст. н.е. Тому вважається, що стародавні писемні пам'ятки слов'янської мови, створені Кирилом та Мефодієм, відображають стан мови, близький до праслов'янського. Таким чином, мова цих творів може бути надійним джерелом для реконструкції історії не лише староболгарської та інших мов, як південних, так і західних та східних, а також, без сумніву, і праслов'янської мови. Крім того, слов'янські мови упродовж їхньої історії демонструють спільні тен-

денції внутрішнього розвитку, однакові процеси мовної еволюції відбувалися у той чи інший період практично на всьому слов'янському мовному просторі, а дивергентні процеси, зумовлені передусім екстралінгвальними факторами, часто урівноважувалися процесами конвергентними. Загалом, збереження спільних тенденції внутрішнього розвитку в усіх слов'янських мовах можна пояснити їхнім тісним зв'язком з праслов'янською мовою, не надто віддаленою в часі.

Усі ці особливості слов'янського мовного матеріалу зумовлюють надійність реконструкцій праслов'янського стану, хоча в той же час не забезпечують значної глибини проникнення в історію слов'янських мов. Реконструйований мовний матеріал, наділений характерними рисами живих мов і підтверджений фактичним матеріалом слов'янських мов та історії слов'янської писемності, створює відчуття реальності прамови і дозволяє відносно легко і швидко реконструювати прамову епохи розпаду.

До середини XIX ст. слов'янське мовознавство і вивчення слов'янських мов завдяки працям компаративістів Й. Добровського, О. Х. Востокова, Фр. Міклошича та багатьох інших досягло того рівня, коли постала необхідність створення праць узагальнюючого характеру, таким чином перші успіхи порівняльної граматики слов'янських мов дали поштовх розвитку науки про праслов'янську мову.

Біля витоків слов'янської філології перебував чеський дослідник Йозеф Добровський (1753-1829), який вважається „патріархом” слов'янської філології. Він, як і О.Х. Востоков, був засновником порівняльного вивчення слов'янських мов і своїми працями багато в чому сприяв розвитку славістики взагалі. Учений був твердо переконаний в існуванні спорідненості між слов'янськими мовами. Його перша наукова грамика старослов'янської мови „Institutiones linguae slavicae dialecti veteris” („Основи мови слов'янської старого діалекту”) (1822) містила добре опрацьований і систематизований матеріал, елементи порівняння слов'янських мов та деякі дані інших індоєвропейських та семітських мов [1: 96; 2: 457]. Великою новиною у свій час стала книга Олександра Христофоровича Востокова „Рассуждение о Славенском языке, служащее введением к грамматике сего языка” (1820). Заслугою автора стало відкриття таємниці юсів і пошуки доведення спорідненості слов'янських мов. Учений висловив обґрунтовану думку, що чим глибше у старовину йдуть письмові пам'ятки різних слов'янських діалектів, тим більшу подібність вони мають. Дослідник вважав, що з найдавніших часів існували розбіжності між різними слов'янськими діалектами, але спочатку ці розбіжності мали місце не в граматичних формах, а лише у вимові та вживанні окремих слів. Праця була високо оцінена сучасниками за багатство і надійність емпіричного матеріалу, ретельність його опрацювання, переконливість висновків. Так, наприклад, Й. Добровський був настільки вражений відкриттями О. Х. Востокова, що хотів негайно призупинити друкування своєї книги „Institutiones linguae slavicae dialecti veteris” і перепобити її відповідно до положень Олександра Христофоровича. [1: 8]. Таким чином, зусиллями цих учених та деяких інших були закладені міцні основи для розвитку слов'янознавства і створення порівняльної граматики слов'янських мов. Автором першої такої праці став словенський учений Франц Міклошич. Його „Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen” („Порівняльна грамика слов'янських мов” у чотирьох томах; перше видання у 1852–1875 роках) витримана у старому домолодограматичному дусі індоєвропейського мовознав-

ства XIX ст., була на той час твором великого значення, вона сприяла поширенню порівняльно-історичного методу у слов'янознавстві. Тут зібрано багатий фактичний матеріал слов'янських мов, який становить значний інтерес і для сучасних дослідників, оскільки слов'янські дані цього джерела використані лише частково. Фр. Міклошич добре розробив у своїй порівняльній граматиці розділи про словотвір у слов'янських мовах і слов'янський синтаксис. Ці частини його праці найменше застаріли [1: 85; 2: 39-40; 3: 459].

Зародилася наука про праслов'янську мову майже півтора століття тому, коли у 1865 році автор теорії родовідного дерева німецький учений Август Шлейхер на замовлення Російської академії наук опублікував російською мовою невелику статтю „Краткий очерк доисторической жизни северо-восточного отдела индоевропейских языков”, де вперше було досить докладно охарактеризовано фонетику і морфологію праслов'янської мови з моменту розмежування балтійської та слов'янської прамов до виділення окремих слов'янських мов. Працю А. Шлейхера вважають початком реалізації науки про праслов'янську мову, викликаним першими здобутками порівняльної граматики слов'янських мов [3: 459].

Друга половина XIX і початок XX ст. характеризувалися бурхливим розвитком порівняльно-історичного мовознавства, у тому числі й слов'янського. Було досліджено і опубліковано основні пам'ятки слов'янської писемності, особливо успішно розвивалася наука про старослов'янську мову як центральну в слов'янській філології, були написані історичні та порівняльні граматики слов'янських мов, створені історичні та етимологічні словники, опубліковано багато спеціальних досліджень, присвячених праслов'янській мові. У цей період науку про праслов'янську мову, слов'янське мовознавство і компаративістику цінними відкриттями збагатили А. Лескін, І.В. Ягич, Ф. Лоренц, А. Мейє, Я. Розвадовський, О.О. Потебня, Ф.Ф. Фортунатов, А.И. Соболевський, А.А. Шахматов, С.М. Кульбакин, Г.А. Ильїнський. Тоді ж значно розвинулися діалектологія і лінгвістична географія слов'янських мов та порівняльна граматика індоєвропейських мов, що збагатили науку цінним матеріалом, який вимагав узагальнення і осмислення з точки зору науки про праслов'янську мову. У методологічному плані концепція розвитку мов А. Шлейхера поступилася концепції молодогограматиків. На місці односторонньої і послідовної дивергенції мов, згідно зі схемою родовідного дерева, виступила концепція почергової диференціації і інтеграції, дивергенції і конвергенції мов. На місці надмірної переоцінки даних мертвих мов і фактичного матеріалу письмових джерел посилилася увага до процесів, які відбувалися в живих мовах і в народних говорах, виявлялися звукові відповідності у фонетичних системах слов'янських та інших індоєвропейських мов. Змінився характер процедури реконструкції: реконструкція „зверху вниз” стала доповнюватися реконструкцією „знизу вгору”, тобто характер реконструкції з одностороннього змінився на двосторонній. Таким чином, поступовий розвиток сходинками родовідного дерева від праїндоєвропейської мови до послідовного виникнення мов-нащадків розглядався у єдності із зворотнім процесом розвитку мов – від наріч і діалектів слов'янських мов через давні стани мов до праслов'янської мови, а далі до праїндоєвропейської. Молодограматики абсолютизували закони розвитку мов, вважаючи, що звукові закони не мають винятків. Виникла класична концепція молодогограматиків про непорушність фонетичних

законів, яка ґрунтувалася на принципі позиційної зумовленості звукових змін. Оскільки відкриті молодогораматиками фонетичні закони все ж мали винятки, то було висунуто принцип аналогії, який пояснював очевидні неузгодження. У результаті тривалих цілеспрямованих пошуків були виявлені основні закони фонетичних змін праслов'янської мови. Зосередивши увагу на аналізові відповідностей між спорідненими морфемами, компаративісти молодогораматичного напрямку досягли серйозних успіхів у галузі реконструкції фонетичного та морфологічного інвентаря праслов'янської мови, було реконструйовано парадигми і інвентар флексій відмінювання, інвентар словотвірних суфіксів; все це стимулювало інтенсивний розвиток етимологічних досліджень і в результаті накопичився значний етимологічний матеріал. Щоправда, засновники молодогораматизму не завжди виділяли праслов'янську мову із балто-слов'янської, а реконструйований матеріал подавався як старослов'янський.

Величезний внесок у розвиток науки про праслов'янську мову зробив видатний російський мовознавець, професор Московського університету П.Ф. Фортунатов. Його курс „Лекции по фонетике старославянського (церковнославянського) языка” (1919) головним чином складався з історії праслов'янської фонетики. А у „Кратком очерке сравнительной фонетики индоевропейских языков” (1922) він показав процес переходу від праіндоевропейського стану до праслов'янського. Висунувши тезу про те, що наука мусить прагнути з'ясувати причину і зв'язок між явищами, учений обстоював необхідність врахування позиційних умов фонетичних змін; уперше в індоєвропейістиці сформулював положення про те, що прामова, як і будь-яка мова, мусить мати свою історію і діалектне членування, і саме історичний розвиток мови має бути в центрі уваги компаративіста. Дослідник дуже відповідально ставився до кожного мовного факту і наполягав на чіткому розмежуванні реальних, фіксованих фактів від фактів гіпотетичних, реконструйованих; виступав проти свідомого або несвідомого перенесення кожного санскритського слова до спільноіндоевропейської мови; учив послідовно розрізняти старослов'янську мову і праслов'янську, реконструйовану порівняльно-історичним методом.

Виокремлення науки про праслов'янську мову відбувалося поступово у результаті винесення праслов'янського матеріалу в окремий розділ граматики старослов'янської мови та порівняльних граматики. У 1911—1912 роках у Харкові вийшла фундаментальна праця професора Харківського університету С.М. Кульбакіна „Древнецерковнославянський язык” у трьох випусках (фонетика (випуск 1), реконструкція форм праслов'янських і форм староцерковнослов'янської мови (випуск 2), тексти с коротким словником (випуск 3)), де праслов'янська фонетика розглядається в окремому розділі та трактується як першооснова фонетики старослов'янської [1: 33-83]. Мають значення для славістики курси професора Московського університету В.К. Поржезінського „Очерк сравнительной фонетики древнеиндийского, греческого, латинского и старославянского языков” (1912) та „Сравнительная морфология древнеиндийского, греческого, латинского и старославянского языков” (1914), де автор порушив ряд важливих питань праслов'янської мови у контексті ряду індоєвропейських мов [1: 80]. Чеський компаративіст О. Гуер подав у праці „Úvod do dějin jazyka českého” („Вступ до історії чеської мови”) (1914) короткий нарис фонетики та морфології праслов'янської мови. По суті, це коротка грамика праслов'янської мови, дуже чітко й зручно викладена [1: 98; 2: 464]. Академік О.О.

Шахматов працював переважно у галузі історичної фонетики, морфології, синтаксису і перейняв точність у використанні порівняльно-історичного методу, яка була характерна для всіх розвідок його вчителя П.Ф. Фортунатова. У ґрунтовній праці „Очерк древнейшего периода истории русского языка” учений виділив праслов’янський матеріал і розглянув його в окремому розділі „Звуковой состав общеславянского языка”, що сприяло виокремленню праслов’янської мови в окрему галузь слов’янознавства [1: 25-30].

Ще один видатний учень П.Ф. Фортунатова, фінський славіст Йосип Міккола, вперше у спеціальній монографії описав праслов’янську мову окремо від інших дисциплін; він докладно розглянув фонетичну систему праслов’янської мови та її морфологічну структуру [1: 102-103; 3: 36]. Це одна з трьох існуючих праць такого характеру (авторами інших були Г. Ільїнський та А. Мейє). Значне місце у славістичній спадщині посідає досі одна з найкращих порівняльних граматики слов’янських мов двотомна праця видатного чеського вченого Вацлава Вондрака „Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen”, (1906–1908; друге видання – 1924–1928). Книга написана у молодогораматичній традиції, містить багаті матеріали з усіх слов’янських мов; у ній представлений систематизований детальний аналіз слов’янської фонетики і морфології. Лише деякі погляди В. Вондрака застаріли, головним чином це стосується діахронічного аналізу словотвору і синтаксису. Пояснюється це тим, що в часи створення праці В. Вондрака, методика опису цих компонентів мови була недостатньо розроблена, і праця лінгвістів у цій галузі зводилася у основному до збору фактів. Відтак, порівняльно-історичний аналіз слов’янського словотвору і синтаксису, здійснений В. Вондраком, спирається на багатий фактичний матеріал, адекватно описаний з використанням здобутків тогочасної термінологічної науки.

Підсумки першого етапу розвитку науки про праслов’янську мову зробив Г.А. Ільїнський. Пильна увага дослідника до еволюції ідей і понять науки про мову сприяла обґрунтуванню створення праслов’янської граматики, галузі славістики, яка відрізняється за своїми завданнями, предметом і методом не лише від граматики старослов’янської мови та історичних граматики слов’янських мов, але й від порівняльної граматики слов’янських мов. У 1916 році невеликим накладом у Ніжині вийшла перша узагальнююча праця „Праслов’янська грамматика”, яка стала великою бібліографічною рідкістю (її немає навіть у бібліотеці Московського університету, де він працював). Учений детально описав поступальний рух наукової думки в цій галузі знання загалом і окремих її питань зокрема. У вступі до другого, неопублікованого і втраченого видання „Праслов’янської граматики” він писав: „наука о праслов’янском языке обладает в настоящее время обширной литературой..., в некоторых пунктах она разработана уже теперь довольно полно... и потому вполне заслуживает эмансипации от грамматики древнецерковнославянского языка или сравнительной грамматики славянских языков... как совершенно самостоятельная дисциплина...” [2: 464–465]. Праця Г. А. Ільїнського містить детальний огляд результатів реконструкції окремих форм і явищ праслов’янської мови (фонетики, слово- і формотворення), що обґрунтовувалися етимологічно, частково у ній аналізувалася також лексика. Автор не просто аналізує мовні явища, він вивчає різні можливості пояснити ці явища, намагаючись запропонувати читачеві найбільш переконливу концепцію. Вважається, що ця праця є одним з найбільших досягнень не лише слов’янознавства, але й порівняльно-історичного мовознавства загалом [1: 42; 2: 465]. Через вісім років з погляду індоєвро-

пеїстики праслов'янську мову описав видатний французький учений Антуан Меїє „Le slave commun” („Общеславянский язык”) (1924) Спираючись на порівняльно-історичний метод, він проаналізував дані слов'янської писемності, слов'янських та інших індоєвропейських мов. У передмові до першого видання автор пише, що слов'янські мови є продовженням майже одного наріччя, яке є одним із діалектів спільноіндоєвропейської мови. Скласти уявлення про праслов'янську мову (або спільнослов'янську, як у А. Меїє) та відновити її можна шляхом порівняння різних слов'янських мов від початків писемності до сучасного стану, а також у результаті порівняння слов'янських мов з іншими індоєвропейськими мовами [4: 1–2]. Окремий розділ книги присвячено утворенню імен у праслов'янській мові, де аналізуються найдавніші способи творення, втрачені або переосмислені з часом, деякі архаїчні типи, частково збережені в старослов'янській мові (переважно нетематичні); а також тематичні типи, частина з яких теж втрачена. Завдяки багатству залученого матеріалу, глибині трактування багатьох мовних явищ праця зберігає за собою статус авторитетного джерела до сьогодні.

Еволюція і стан порівняльно-історичного мовознавства індоєвропейських мов дали змогу досягти видатних результатів, проте накопичилося і багато складних питань, розв'язання яких стало можливе завдяки виокремленню науки про правому від порівняльної граматики споріднених мов. Успіхи реконструкції історії праслов'янської мови так чи інакше пов'язані з удосконаленням методів реконструкції. Цьому сприяло розмежування порівняльно-історичних досліджень споріднених мов та досліджень, пов'язаних з реконструкцією правомови та її історією. У цей період були створені не лише узагальнення у галузі граматики, але й у галузі праслов'янської лексики. Професор Мюнхенського університету, учень П.Ф. Фортунатова Е. Бернекер, видав перший том великої праці, найкращої з досягнень такого роду: „Slavisches etymologisches Wörterbuch” („Етимологічний словник слов'янських мов”) (1908 р.). До цього словника звертаються усі дослідники слов'янської лексики. На жаль, праця залишилася незавершеною.

З появою перших узагальнень усього праслов'янського матеріалу завершився перший етап і розпочався другий етап розвитку науки про праслов'янську мову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Р.В. Кравчук. З історії слов'янського мовознавства / Рейнгольд Володимирович Кравчук. – К.: Радянська школа, 1961. – 140 с.
3. Журавлев. Наука о праславянском языке : эволюция идей, понятий и методов. / Бирнбаум Х. Праславянский язык : Достижения и проблемы в его реконструкции : Пер. с англ. / Вступ. ст. В.А. Дыбо; Общ. ред. В.А. Дыбо и В.К. Журавлева. – М.: Прогресс, 1985. – 512 с.
3. Бирнбаум Х. Праславянский язык : Достижения и проблемы в его реконструкции : Пер. с англ. / Вступ. ст. В.А. Дыбо; Общ. ред. В.А. Дыбо и В.К. Журавлева. – М.: Прогресс, 1985. – 512 с.
4. Меїє А. Общеславянский язык / Меїє А. : Пер. с франц. и примеч. П.С. Кузнецова. – М.: Издательство иностранной литературы, 1951. – 491 с.

УДК 811.112.2'38

Маевская Л.Д.
(Харьков, Украина)

АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА ТЕКСТОВ СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ

Стаття присвячена текстам соціальної реклами, їх інформативності, лексичній, перлокутивному ефекту.

Ключові слова: *інформаційне поле, соціальна реклама, креативність, іконічність.*

Статья посвящена текстам социальной рекламы, их информативности, лексической наполненности, перлокутивному эффекту.

Ключевые слова: *информационное пространство, социальная реклама, креативность, иконичность.*

The article deals with social advertisement texts, their informativity, lexical variability, perlocutive effect.

Key words: *information area, social advertisement, creativity, iconity.*

На рубеже второго тысячелетия научные интересы, научная мысль, в согласии с мировой тенденцией развития, переместились в антропологическую парадигму, в биологию, в науки, в центре которых стоит человек. Сложилось общее информационное, проблемное, ментальное пространство, где первенствуют нейронауки, т.е. исследования сознания, подсознания, памяти, мозга, мышления, языка.

Человек представляет собой единство духовного и физического, видимого и невидимого, индивидуального и социального. Межкультурные взаимопроникновения происходят в рамках триады «этнос – язык – культура». Сознание современного человека антропоцентрично, его сознание формируется на основе впечатлений внешнего мира. Эти впечатления он систематизирует и пропускает через собственную систему координат и оценок. Поэтому далеко не случайно такие известные лингвисты, как Кубрякова Е. С., Жаботинская С. А., Чернявская В. Е. и др. прогнозируют изучение мыслительных процессов в русле новых наук, возникающих как бы на стыке уже известных: нейролингвистика (язык и мозг), психолингвистика (язык и мышление), когнитивная поэтика, биолингвистика, лингвогеография и т.п. Ведь вся лингвистическая парадигма строится на решении вопросов, связанных с пониманием смысла высказывания в процессе вербальной или невербальной коммуникации, т.е. смысл является объектом лингвистической науки, что расширяет ее границы. А трансляция смыслов (по Худякову А. А.) – цель сложнейшего психофизиологического механизма человека. Средством трансляции

© *Маевская Л.Д.*, 2011